

**Μαρία Κοκολάκη, Εξυφαίνοντας την Παράδοση: η παραδοσιακή υφαντική
ως ποιητική των γυναικών στο Επάνω Μεραμπέλλο. Εκδόσεις
Καλλιγράφος, Αθήνα, 2018, σελ. 256, παραρτήματα και φωτογραφίες. ISBN
978-960-9568-67-8.**

Μαρία Κουμαριανού

Η υφαντική τέχνη στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους παλαιότερους και σημαντικότερους κλάδους της παραδοσιακής λαϊκής τέχνης, με ρίζες που φθάνουν μέχρι τη νεολιθική εποχή. Από την αρχαιότητα έως και τα νεότερα χρόνια, η υφαντική δεν εξυπηρετούσε απλώς πρακτικές ανάγκες ένδυσης και οικιακής χρήσης, αλλά διαδραμάτιζε και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας, του φύλου, της οικογενειακής θέσης και της πολιτισμικής συνέχειας.

Η υφαντική συνήθως μαθαίνεται εντός της οικογένειας, από μητέρα σε κόρη, μέσα από τη διαδικασία της καθημερινής μαθητείας, γεγονός που την καθιστά και έναν φορέα άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μοτίβα, οι τεχνικές και τα σύμβολα περνούν από γενιά σε γενιά, ενώ συχνά το ύφασμα λειτουργεί ως ένα είδος «κειμένου» που αφηγείται ιστορίες, δηλώνει τοπική ταυτότητα ή αποτυπώνει ευχές για ευημερία, γονιμότητα και προστασία από το κακό.

Η μονογραφία της Μαρίας Κοκολάκη που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Καλλιγράφος το 2018 εξετάζει την παραδοσιακή υφαντική στην περιοχή του Επάνω Μεραμπέλλου της Ανατολικής Κρήτης προσεγγίζοντάς την ανθρωπολογικά «στο δυναμικό πλαίσιο μιας γυναικείας ποιητικής», ως τέχνη και τεχνική, ως γνώση και ως μέρος του υλικού πολιτισμού. Η υφαντική αποτελεί μια πολύ σημαντική μορφή λαϊκής τέχνης αλλά και γνώσης και τεχνικής επιτέλεσης που συνδέεται στενά με την οικιακή σφαίρα, τη γυναίκα και τον κόσμο της. Παράλληλα με την ανάγκη καταγραφή και διάσωση της γνώσης αυτής, επιχειρεί μια ευρύτερη ολιστική μελέτη της τοπικής κοινωνίας, κινούμενη διεπιστημονικά, εναρμονίζοντας τη συστηματική και εις βάθος επιτόπια εθνογραφική έρευνα, τη μελέτη αρχειακού υλικού με την κοινωνιο-ανθρωπολογική τεκμηρίωση και προσέγγιση και τις λαογραφικές αναφορές.

Το βιβλίο αποτελείται από έντεκα κεφάλαια, προλεγόμενα, εισαγωγή και επίλογο, βιβλιογραφία, καθώς και δύο παραρτήματα, εκ των οποίων το πρώτο περιέχει πίνακες απογραφών της περιοχής που τεκμηριώνουν το πρώτο κεφάλαιο και το δεύτερο αποτελεί υπομνηματισμό των έγχρωμων φωτογραφιών των υφαντών που παρατίθενται χωριστά, στο τέλος του βιβλίου, ωστόσο αποτελούν, όπως θα δούμε, ουσιαστικό μέρος του.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις θεματικές ενότητες: η πρώτη ασχολείται με τον τόπο, αναλύοντας με ανθρωπολογικούς όρους τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα της περιοχής κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, και εστιάζοντας στη θέση των γυναικών και τον ρόλο της υφαντικής, η δεύτερη εξετάζει την υφαντική ως λαϊκή παραδοσιακή τεχνική στην ολότητά της, ενώ το

τρίτο ασχολείται με την υφαντική ως τέχνη με τους συμβολισμούς και την κοινωνική-πολιτισμική λειτουργία των μοτίβων που χρησιμοποιούνται στα υφαντά της περιοχής.

Συγκεκριμένα, στα Προλεγόμενα γίνεται αναφορά στο ιστορικό της συγγραφής, η οποία βασίστηκε σε εθνογραφικό υλικό που συλλέχθηκε σε βάθος χρόνου, με τη συμβολή του πατέρα και της μητέρας της, η οποία δίδαξε στη Βασιλική Οικοκυρική Σχολή της Νεάπολης, αξιοποιώντας συνεντεύξεις με πληροφορητές/ριες, καθώς και μελέτη αρχαιακού και μουσειακού υλικού. Ως ενδεικτικοί σταθμοί μπορούν να αναφερθούν η πρώτη επιτόπια έρευνα συλλογής πρωτογενούς υλικού που διενεργήθηκε υπό την εποπτεία της καθηγήτριά της, αείμνηστης Μαρίας Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, ακολούθως στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας που διεξήγε από το 1996, στη συνέχεια πιο εστιασμένα στην υφαντική για τις ανάγκες εργασίας σε μάθημα μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών στη Λαογραφία υπό την καθοδήγηση της Άννας Γουήλ-Μπαδιερίτακη.

Στην εισαγωγή τίθεται το πλαίσιο και το βασικό ερώτημα, που αφορά τη θέση της παραδοσιακής γνώσης –εδώ της υφαντικής– στις τοπικές κοινότητες στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Οι τοπικές κοινότητες αντιλαμβάνονται την κληρονομιά και την παραδοσιακή γνώση ως θεμελιώδη στοιχεία της ταυτότητάς τους, ιδιαίτερα σε μια εποχή έντονων αλλαγών λόγω αστικοποίησης, παγκοσμιοποίησης και τεχνολογικής εξέλιξης. Αυτές οι αλλαγές, όπως τονίζει ο Lowenthal (1998) προκαλούν αίσθημα απώλειας και απομόνωσης, ενισχύοντας την ανάγκη για προσκόλληση στο παρελθόν και στα σύμβολα της συνέχειας, όπως τα υλικά και άυλα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η μνήμη, όπως αναλύεται από θεωρητικούς όπως ο Halbwachs (2013), ο Nora (1989) και ο Connerton (1989), δεν είναι απλώς αναπαραστατική αλλά και επιτελεστική, σωματοποιημένη και χωρικά εντοπισμένη. Επιπλέον, σε συλλογικό επίπεδο πολιτισμού, η απειλή της πολιτισμικής α-μνησίας ενισχύει την ανάγκη καταγραφής και διατήρησης της τοπικής γνώσης.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, η υφαντική, άλλοτε κεντρική στην καθημερινή ζωή και μεταδιδόμενη από γενιά σε γενιά, έχει εγκαταλειφθεί λόγω κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών. Ωστόσο, τα υφαντά δεν αποτελούν ένα απλό τεκμήριο πολιτισμού, αλλά παραμένουν ένα ζωντανό παρόν, αναδεικνύοντας κατά τη συγγραφέα «τον δεσμό του τοπικού πληθυσμού με το παρελθόν, την παράδοση, την τοπική ιστορία αλλά και το φυσικό περιβάλλον».

Ακολούθως, στο πρώτο κεφάλαιο δίνονται η γεωγραφία και ιστορία, με στοιχεία της οικονομίας και της κοινωνικής συγκρότησης στην περιοχή. «Επάνω Μεραμπέλλο» ορίζεται ως το βόρειο τμήμα του σημερινού καλλικρατικού Δήμου Αγίου Νικολάου, ακολουθώντας την ημική προσέγγιση, καθώς, αν και δεν χρησιμοποιείται διοικητικά, «έχει ευρέως υιοθετηθεί από τους κατοίκους της περιοχής και αντανακλά την ιστορική αντίληψη για την οριοθέτηση του χώρου στον οποίο διαβιών, καθώς και τη συλλογική τους μνήμη και ταυτότητα».

Επιπλέον, δίνονται στοιχεία ιστορικά για τη δημιουργία και τις μεταβολές των οικισμών της περιοχής από την περίοδο της Ενετοκρατίας έως και πρόσφατα καθώς και στοιχεία για τη Νεάπολη, που, ως κέντρο της περιοχής, υπήρξε η ιστορική πρωτεύουσα του νομού και σήμερα αναφέρεται ως

‘ιστορική έδρα’ του Δήμου. Σε σχέση με την κίνηση του πληθυσμού, παρατηρείται μαζική εγκατάλειψη της αγροτικής ζωής και μετακίνηση προς τις πόλεις ή το εξωτερικό μετά την περίοδο της κατοχής και του εμφυλίου.

Κατά τον 19ο και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, η οικονομία του Επάνω Μεραμπέλλου ήταν κυρίως αγροτική με βασικά προϊόντα τα αμύγδαλα, το λάδι, το κρασί, η σταφίδα, το μέλι και τα χαρούπια. Οι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνταν επίσης με την κτηνοτροφία, το εμπόριο, την αλιεία και διάφορα τεχνικά επαγγέλματα. Σήμερα, η οικονομία βασίζεται κυρίως στον τουρισμό και το εμπόριο. Εκτενής αναφορά γίνεται και στις σχέσεις εργασίας της περιοχής και στο σύστημα αλληλοβοήθειας που επεκτείνεται και στον κύκλο των υφαντικών εργασιών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται η προβληματική γύρω από τη γυναικεία εργασία, τη διασύνδεση του νοικοκυριού και της νοικοκυροσύνης ως πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών με τον γυναικείο κόσμο. Αρχικά, αναλύεται η έννοια της νοικοκυροσύνης όπως πραγματώνεται στην περιοχή σε συνάρτησή της με τον γάμο, δίνοντας την κοινωνική λειτουργία και διάσταση των όρων «νοικοκύρης» και «νοικοκερά», όπως δομούνται μέσα από τους έμφυλους ρόλους και τις σχετικές δραστηριότητες εντός του νοικοκυριού. Μάλιστα, γίνεται συσχετισμός με την κοινωνική καταξίωση και την έννοια της τιμής καθώς και, ως προς την οικονομική συγκρότηση του νοικοκυριού, με το μέγεθος της προίκας ή/και το πλήθος των προικιών, καθώς και το αποδιδόμενο κύρος/αξία στη γυναικεία εργασία. Στο πλαίσιο της χωρικής συγκρότησης έμφυλων ταυτοτήτων, ο οικιακός χώρος κατεξοχήν συνδέεται με τη γυναίκα. Επιπλέον τονίζεται ο ρόλος των γυναικών στον εμπολισμό και την κοινωνικοποίηση των παιδιών, με τη μεταφορά πολιτισμικής γνώσης, καθώς και στη διαιώνιση των στερεότυπων ρόλων μέσα «στον κύκλο της νοικοκυροσύνης», με τη διάκριση σε ανδρικές και γυναικείες ασχολίες να αναπαράγεται από τις ίδιες εντός του σπιτιού. Εν γένει αναδεικνύεται, η ρευστότητα των αντιλήψεων σε σχέση με τη θέση της γυναίκας, η οποία «καθοριζόταν κυρίως από τον ίδιο το γάμο της και την κατάσταση, παρά από κάποιους σταθερούς κανόνες».

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται τα «προικιά» και η λειτουργία τους ως «επιτέλεση της νοικοκυροσύνης», ενώ, παράλληλα και προκειμένου να καταδειχθεί η ιδεολογία πίσω από την παραγωγή των προικιών, παρουσιάζονται έθιμα και τραγούδια του γάμου που σχετίζονται με την τέχνη του αργαλειού. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη θέση του αργαλειού (αργαστηριού) στο σπίτι, στην προετοιμασία των προικιών από τις νεαρές κοπέλες, στη μεταφορά τους («ψίκι») και τη δημόσια επίδειξή τους πριν τον γάμο, που συσχετίζονται με τις αντιλήψεις για τη γυναίκα και τη νοικοκυροσύνη καθώς και με την αξία της τιμής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, οι συσχετισμοί της υφαντικής με τον γυναικείο κόσμο αποτυπώνονται στον κόσμο των μύθων (λ.χ. Αθηνά Εργάνη, Αράχνη, Πανδώρα, Πηνελόπη) αλλά και στις νεότερες αντιλήψεις και προλήψεις (λ.χ. για τη μοίρα) με αναφορές σε λαϊκά ρητά και μαντινάδες από την περιοχή. Παράλληλα, αναπτύσσεται η συζήτηση γύρω από τον αργαλειό ως έμφυλο αντικείμενο (ήδη από τα ομηρικά χρόνια) αλλά και γύρω από την κυρίαρχη ανδρική ιδεολογία.

Στο παραπάνω πλαίσιο, γίνεται αναφορά στη διφορούμενη στάση και αμφιθυμία των γυναικών απέναντι στην υφαντική που σχετίζεται αφενός με τη δημιουργικότητα και τη δυνατότητα καλλιτεχνικής έκφρασης και αφετέρου με τον υποχρεωτικό χαρακτήρα, τον περιορισμό, την απομόνωση και τη σκληρή δουλειά που σήμαινε ο αργαλειός. Παράλληλα, μέσω της αναφοράς σε τοπικές συνήθειες, δοξασίες, έθιμα και αντιλήψεις αλλά και στη συμβολική-μεταφορική χρήση του λόγου, αναπτύσσεται και αρθρώνεται το «γυναικείο σύμπαν» αλλά και δομείται η πολιτισμική πραγματικότητα της περιοχής όπου φαίνεται η κυρίαρχη θέση της υφαντικής στην κοινωνική ζωή της περιοχής.

Επιπλέον, η συγγραφέας, περνώντας από το ανδροκεντρικό μοντέλο, της αποσιώπησης-φίμωσης με την απουσία δυνατότητας άρθρωσης γυναικείου λόγου και τον περιορισμό των γυναικών εντός της οικιακής σφαίρας στην άρθρωση ενός λόγου «δευτερεύοντος» ή «υποδεέστερου» από τον ανδρικό και ενός κόσμου γυναικείου, αναδεικνύει τον δημόσιο ρόλο των γυναικών ως «δρώντα υποκείμενα ακόμη και μέσω της διαχείρισης του καθημερινού» στο πλαίσιο μιας «ποιητικής των γυναικών» στο μεταίχμιο με τον ανδρικό κόσμο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, αφού γίνει μια ιστορική αναδρομή στην πορεία της υφαντικής ως οικοτεχνίας γενικότερα στην Κρήτη και ιδιαίτερα στην περιοχή από την Ενετοκρατία με επικέντρωση στον 19ο και 20ό αιώνα, η συγγραφέας αναφέρεται εκτενώς στους λόγους που οδήγησαν κυρίως μετά τον πόλεμο στη φθίνουσα πορεία της υφαντικής, όπως για παράδειγμα την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και τη βελτίωση των υποδομών. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις προσπάθειες για αναζωογόνηση της υφαντικής κατά τη δεκαετία του 1980. Τέλος, η συγγραφέας αναλύει πώς αντιλαμβάνεται την παραδοσιακή γνώση έναντι της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και γιατί επιλέγει να μιλήσει για παραδοσιακή γνώση της υφαντικής. Ο όρος αυτός κατά τη συγγραφέα «υποδηλώνει τη στενή αλληλεξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα στους ανθρώπους, στον τόπο που κατοικούν και στο παρελθόν της συλλογικότητας στην οποία εντάσσονται», ενώ συμπυκνώνει το τοπικό σύστημα γνώσης και το περιεχόμενό της, τεχνικές και επιτελέσεις, το υλικό και το άυλο μέρος της παράδοσης. Παράλληλα, η γνώση αυτή είναι δυναμική και ρευστή και βασίζεται στην εμπειρία, την παρατήρηση και την επιτέλεση.

Στο έκτο κεφάλαιο δίνεται το πλαίσιο της πρακτικής λειτουργίας της υφαντικής στο Επάνω Μεραμπέλλο, μέσω της χρήσης των υφαντών, ένδυσης και οικιακής ή επαγγελματικής χρήσης. Ξεκινώντας με τα υφαντά για τις ανάγκες ένδυσης (ανδρικής, γυναικείας, παιδικής), παρακολουθούνται οι μεταβολές και η πορεία εξευρωπαϊσμού στην ένδυση -ιδίως των ανδρών- κατά τον 19ο και 20ό αιώνα. Στη συνέχεια γίνεται λεπτομερής περιγραφή της ανδρικής και γυναικείας ενδυμασίας, με αναφορά στα υλικά, τα μέρη και τον τρόπο κατασκευής τους. Ακολουθεί μια με τα κυριότερα υφαντά για τις ανάγκες του νοικοκυριού, όπως η ανάπλα (κουβέρτα), το κασελοσκέπασμα, το μπαγκάλι (κουβέρτα βρέφους), οι χτενοθήκες κ.ά.

Από το έβδομο έως και το δέκατο κεφάλαιο περιγράφονται οι τεχνικές κυρίως πτυχές, που αφορούν τον λεγόμενο κύκλο της υφαντικής. Έτσι, στο έβδομο κεφάλαιο δίνεται η αισθητική διάσταση του αργαλειού ως «έπιπλο και στολίδι του σπιτιού» και ακολούθως περιγράφεται ο αργαλειός (το «αργαστήρι» στην τοπική διάλεκτο) και τα μέρη του, σταθερά και κινητά. Επιπλέον, περιγράφονται τα βοηθητικά εργαλεία του αργαστηριού (λ.χ ανέμη, άρδαχτος, καλαντάρα).

Στο όγδοο κεφάλαιο, στο πλαίσιο του κύκλου των υφαντικών εργασιών, εξετάζονται οι πρώτες ύλες οι οποίες χρησιμοποιούνται στην περιοχή (ζωικές και φυτικές), η κατεργασία τους και η διαδικασία μετατροπής τους σε νήμα. Αφού γίνει αναφορά στην τοπική παραγωγή και κατεργασία των φυτικών ινών, του λιναριού και του βαμβακιού, εκτενέστερα παρουσιάζεται η παραγωγή και κατεργασία ζωικών υλών, ευρέως χρησιμοποιούμενων, του μεταξιού και του μαλλιού. Τέλος, εξετάζεται η βαφική, με τις φυσικές (φυτικές και ζωικές) και χημικές βαφές.

Στο ένατο κεφάλαιο περιγράφεται η προετοιμασία του νήματος για την έναρξη της ύφανσης: η προετοιμασία του υφαιδιού για να τοποθετηθεί στη σαΐτα (το μασούρισμα), η προετοιμασία του στημονιού (το καλάμισμα, το διάσιμο, το τύλιγμα, το περαμάτισμα-μιτοχτένιασμα) και η τοποθέτηση του στημονιού στον αργαλειό.

Το δέκατο κεφάλαιο ασχολείται με την ύφανση και τα είδη της (απλό ή διπλό, μονόθυρο ή μονό, δίμιτο, περαμάτιση, κουσκουσές), τα είδη των υφασμάτων με βάση τις πρώτες ύλες (βαμβακερό, μάλλινο κ.ά.) ή ανάλογα με την επεξεργασία (μπόλια, πατητή κ.ά.).

Στο ενδέκατο κεφάλαιο αναπτύσσεται ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα με πολλαπλές προεκτάσεις, το θέμα της διακόσμησης των υφαντών, το οποίο εξετάζεται τόσο σε τεχνικό και αισθητικό όσο και σε συμβολικό και επιτελεστικό επίπεδο. Ο διάκοσμος ποίκιλλε από τις χρωματιστές ρίγες ή τις ρίγες που διαμορφώνονταν με χρήση νήματος διαφορετικής ποιότητας έως τα πιο πολύπλοκα μοτίβα. Η διακόσμηση μπορούσε να είναι ενυφασμένη («κεντητά στον αργαλειό») ή επικέντητη (μετά την ύφανση, στο χέρι). Είδη κεντήματος που αναφέρονται είναι το τριοπατήτηρο, το περαστό, η αλυσίδα, το πατητό, ο κουσκουσές και το τύπου αζούρ. Στη συνέχεια, αφού δοθούν βασικά χαρακτηριστικά του διάκοσμου των υφαντών της περιοχής (όπως λ.χ. η διευθέτηση σε ζώνες, η συμμετρία), καθώς και τα μοτίβα και οι θεματικές τους, αναπτύσσεται ο συμβολικός χαρακτήρας και η λειτουργία της διακόσμησης και η σχέση της με τον προορισμό και τη χρήση του υφαντού. Στο μέρος αυτό παρουσιάζονται ενδεικτικά αντιπροσωπευτικά δείγματα υφαντών, των οποίων οι φωτογραφίες παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου.

Στον επίλογο πραγματοποιείται η συνολική ανασκόπηση και ολοκλήρωση της μελέτης, με έμφαση στη θεωρητική προσέγγιση της φθίνουσας πορείας και απώλειας της παραδοσιακής γνώσης και της απειλής της πολιτισμικής λήθης, σε αντιπαραβολή με την εντατική αρχειοποίηση και υπερσυσσώρευση μνήμης που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο κόσμο.

Το πόνημα αυτό, συγκεντρώνει και αξιοποιεί ένα πολυδιάστατο ερευνητικό υλικό, εθνογραφικό κατά βάση –με τις βιωματικές αφηγήσεις των πληροφορητών και τις εναργείς περιγραφές– αλλά και

αρχειακό και μουσειακό, ενώ παράλληλα τεκμηριώνει μέσα από τη θεωρητική ανθρωπολογική πλαisiώση τη θέση, τη σημασία και τη λειτουργία της παραδοσιακής υφαντικής στο τοπικό πλαίσιο, με έμφαση στο γυναικείο σύμπαν. Επιπλέον, το υλικό που αποθησαυρίζεται και μελετάται υπερβαίνει το στενό πλαίσιο του τίτλου του βιβλίου καθώς κινείται σε επιπρόσθετους παράλληλους άξονες, όπως της τοπικής-παραδοσιακής γνώσης, της πολιτισμικής μνήμης/λήθης και της συμβολικής ανάλυσης. Τέλος, μέσα από το βιβλίο αυτό, αναδεικνύεται η δυνατότητα προσέγγισης ενός κεφαλαίου του υλικού λαϊκού βίου (της παραδοσιακής υφαντικής), με ανθρωπολογική οπτική.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Η Μαρία Κουμαριανού είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος στη Γαλλική Φιλολογία από το Πανεπιστήμιο Lyon II της Γαλλίας και δεύτερου διδακτορικού διπλώματος στην Ανθρωπολογία του Αστικού Χώρου από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Είναι επίσης κάτοχος πτυχίου Μετάφρασης και μεταπτυχιακού τίτλου στη Γαλλική Λογοτεχνία, Ανθρωπολογία και Θεολογία. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων και άρθρων σχετικά με τη μετάφραση, την Εθνολογία, την Ιστορία, την Αφρικανική Λογοτεχνία. Συντάκτρια και Κριτής σε πολλά επιστημονικά περιοδικά, έχει διδάξει σε πολλά Πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού. Υπηρετεί σε θέση Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού στο Διδασκαλείο Ξένων Γλωσσών του ΕΚΠΑ.